

INCERTI AVCTORIS *Epitoma rerum gestarum Alexandri Magni cum libro de morte testamentoque Alexandri* iterum edidit P. H. Thomas, Lipsiae, in aedibus B. G. Teubneri, MCMLXVI, XVIII + 52 p.

Noua ediție a celor două compilații latinești despre Alexandru cel Mare apare la șase ani după prima, aparținând tot lui P. H. Thomas. Editorul nu ne previne cu nimic prin ce diferă noua ediție de prima, dar comparația celor două prefețe, identice în rest, arată apariția unui capitol nou *De apographo Quicherati* (p. VII), ceea ce vădește utilizarea unei noi mărturii, iar *Conspectus siglorum et abbreviationum* include două noi contribuții, a Lelliei Ruggini din *Athenaeum* XXXIX, 1961, p. 285–357 și a lui A. Dain, din *Bulletin de l'Association G. Budé*, 1961, p. 132–133. Cele două lucrări nu sînt simple citate de complezență, căci ele apar în aparatul critic al lucrării, citate chiar atunci cînd lecțiunea propusă de cei doi autori nu-l convinge pe editor să renunțe la cea acceptată de el anterior (vezi p. 2, 10, unde citează lecțiunea, de altfel foarte plauzibilă, a Lelliei Ruggini *limine Medorum*, față de *flumine medorum* existent în ms. D și acceptat de Thomas, fie și cu *crux philologica*). Includerea copiei făcută de J. Quicherat după *codex Mellensis* (D) în noua ediție este un fapt nu lipsit de importanță, căci pe de o parte numărul total al manuscriselor este mic (în afara textelor derivate din D mai există numai două manuscrise, E și F, ambele din secolul XVI și reductibile la un singur arhetip), iar pe de altă parte ms. D (sec. X) ars în timpul războiului, în 1944, fusese utilizat în ediția precedentă numai după edițiile lui D. Volkman (1886) și O. Wagner (1900). Copia lui Quicherat reprezintă deci o mărturie importantă pentru reconstituirea celui mai vechi manuscris.

Noua ediție este evident superioară, deci, celei precedente, chiar dacă nu aduce multe corecturi noi față de prima. Ea prezintă mai mare siguranță atît prin utilizarea unei mărturii noi, cît și prin luarea în considerare a coniecturilor propuse de autorii amintiți.

Cu titlu de informație notăm o inadvertență: trimiterea la p. VII, adn. 2 sub abreviația *Pfister* (p. XVII) trebuie citită „p. VIII, adn. 1”, căci, prin introducerea paragrafului amintit în prefață, s-a schimbat vechea paginație.

C. Poghirc

E. G. TURNER, *Greek Papyri. An Introduction*. Oxford, At the Clarendon Press, 1967, 220 p. în 16°, opt planșe și două hărți afară din text.

Cea mai nouă dintre științele antichității, dacă se exceptează micenologia, e pe cale de a adevăra profecția lui Mommsen care, la sfîrșitul veacului trecut, în ciuda marilor progrese realizate de epigrafie, nu șovăia să proclame că „secolul al XX-lea va fi secolul papirologiei”. Numărul în continuă creștere al documentelor (dar și al specialiștilor chemați să le publice și să le interpreteze), interesul excepțional al unei mari părți din ele, luminile pe care n-au încetat

să le arunce asupra altor sectoare ale lumii vechi și în special asupra istoriei Egiptului elenistic și roman — toate aceste împrejurări justifică presimțirea lui Mommsen și explică numărul tot mai mare de studii închinat acestor mărturii de aparență modestă care sînt papirii (cărora, în lucrarea de care mă ocup, autorul le asociază pergamentele, tăblițele de lemn ceruit și cioburile scrise cu cerneală — așa-numitele *ostraka*).

Noutatea acestui cîmp de cercetare și varietatea problemelor pe care le ridică au făcut ca, în ultima jumătate de veac, papirologii cu experiență să încerce a oferi unui public larg sau chiar colegilor pregătiți în alte ramuri ale antichității doritori să se familiarizeze cu rezultatele și cu tehnica de lucru a disciplinei de curînd constituite, expuneri de caracter mai mult sau mai puțin general, îndeobște intitulate „introduceri” sau „inițieri”. Wilcken, Collomp, Calderini, ne-au dat în decursul timpului asemenea lucrări (ultimii doi, de un caracter cu totul elementar), dar cea a cărei alcătuire și ale cărei intenții se apropie mai mult de cartea lui Turner e vestita *Einführung in die Papyrskunde* a lui Wilhelm Schubart, căreia învățatul englez nu uită de altminteri să-i aducă omagiul cuvenit. Ceea ce e comun celor două lucrări e, înainte de toate, dorința autorilor de a contribui la formarea de noi papirologi, pregătirea cititorului (închipuit ca un filolog încă tînăr, în căutarea unei specialități atrăgătoare) pentru munca de laborator și de bibliotecă, într-un cuvînt pentru contactul cu documentele menite să-i fixeze vocația.

Scriindu-și cartea, autorul trebuie să fi avut în minte experiența lui Frederic G. Kenyon (editorul de mai tîrziu al altor papiri literari și al *Constituției atenienilor* a lui Aristotel), intrat ca tînăr asistent la British Museum, în 1889, și căruia din primul ceas aveau să i se încredințeze spre publicare un număr de papiri abia sosiți la Londra din Egiptul unde-i descoperise o expediție condusă de Wallis Budge. În memoriile-i publicate cincizeci de ani mai tîrziu, învățatul evocă cu emoție primele-i reacții în fața fragmentelor puțin arătoase cărora era ținut să le acorde toată luarea sa aminte și al căror scris, înainte de toate, îi apărea din cale afară de greu de citit.

Fără să includă elemente de paleografie greacă sau latină, pentru care există acum suficiente mijloace de orientare și de aprofundare, *Introducerea* lui Turner cuprinde toate datele și indicațiile necesare unui papirolog începător, de la natura materialelor de scris (și utilizarea lor în antichitate) pînă la bibliografia sistematică a culegerilor de papiri. Între aceste două capitole de margine, altele sînt închinat istoricului adîncit al redescoperirii documentelor papiriace (în Egipt și în restul lumii), distribuției geografice a principalelor fonduri, modalităților de editare a papirilor în zilele noastre, aportului papirilor la îmbogățirea cunoștințelor de literatură greacă, în sfîrșit, categoriilor de documente scoase la iveală.

Deosebit de interesant și nou mi se pare capitolul VI, în care se caută răspuns la întrebarea: cine deținea papiri în antichitate? — ceea ce revine a spune: cine-i folosea? Sau: cît de numeroși erau în antichitate oamenii în stare să scrie și să citească? Sau, iarăși: pentru cine se executau copiile ajunse pînă la noi ale cutărei sau cutărei opere literare? — La toate aceste nelămuriri autorul încearcă să răspundă pornind fie de la datele obținute de arheologie în legătură cu condițiile de descoperire a principalelor fonduri de documente, fie de la mărturia textelor care, nu o dată, ne oferă indicații cu privire la personalitatea și la condiția socială a celor ce le-au scris ori le-au stăpînit. Alte informații, în aceeași ordine de preocupări, ne sînt oferite de examenul paleografic al papirilor, altfel spus de scrierea

care în unele cazuri trădează pe un modest știutor de carte, în altele un scrib experimentat, cum sînt cei ale căror nume începem a le cunoaște: un Valerius Pollio, un Diodoros, sau un Harpocration din Oxyrhynchos.

Mai puțin voluminoasă decît aceea a lui Schubart, în care se și editau pentru înția oară o serie de texte semnificative, *Introducerea* lui Turner nu e deci mai puțin completă sau mai puțin prețioasă. Notele bogate în referințe și discuții¹, indicațiile bibliografice „la zi” — pe lângă autoritatea judecăților și agrementul stilului — o recomandă ca pe o lectură indispensabilă oricui, fără să fie papirolog, vrea să știe ce e papirologia, sau, urmărind să devină papirolog, simte nevoia să aplece cu ce trebuie să înceapă.

Nu vreau să închei aceste rapide notații fără să arăt că, în intenția autorului, lucrarea semnalată urmează a fi întregită într-un viitor apropiat prin alte două scrieri importante: *A Reference Book of Greek Papyri* (bibliografie critică și sistematică a tuturor publicațiilor de papiri) și *Greek Manuscripts of the Ancient World*, un album paleografic pe cît posibil reprezentativ și complet.

D. M. Pippidi

Proceedings of the Cambridge colloquium on Mycenaean studies, Edited by L. R. PALMER and J. CHADWICK. Cambridge, University Press, 1966, VII + 310 p. 8° + pl.

Volumul reprezintă rezultatele celui de al patrulea colocviu internațional de micenologie², ținut la Downing College din Cambridge, sub conducerea lui J. Chadwick, L. R. Palmer și O. Szemerényi, între 8 și 12 aprilie 1965.

Într-o succintă dare de seamă asupra desfășurării lucrărilor, după o expunere asupra condițiilor „externe” ale organizării colocviului, sînt publicate proceesele verbale ale ședințelor (fără conținutul observațiilor prezentate pe marginea comunicărilor, omisiune pe care o regretăm cu atît mai mult, cu cît, nu o dată, în cursul colocviului, s-au emis ipoteze îndrăznețe, al căror ecou imediat în lumea specialiștilor ar fi fost interesant de cunoscut). Ședința finală a fost consacrată unor recomandări privind editarea și transliterarea textelor. Raportul

¹ În legătură cu papirul din mormîntul de la Callatis, pomenit în lucrare de două ori pe temeiul informațiilor sumare din *Geți și greci la Dunărea-de-jos*, p. 246, nu-i poate inutil să amintesc că problema conținutului probabil al textului dispărut și condițiile exacte ale descoperirii lui au fost examinate de curînd în nota mea din *Studii Clasice*, IX, 1967, p. 203—250. Oricum, la p. 40 a *Introducerii*, se cuvine îndreptată afirmația greșită după care sulul astăzi distrus ar fi fost aflat „between the legs of the deceased” (cf. și p. 78 : „a papyrus-roll found between the legs of a man buried in far-away Callatis on the Black Sea...”). În realitate, sulul era ținut în *mina dreaptă* a scheletului, ceea ce nu-i desigur fără legătură cu natura și conținutul documentului, așa cum am încercat să le determin în articolul abia pomenit.

² Primul s-a ținut la Gif-sur-Yvette în 1956, cel de al doilea la Pavia în 1958, cel de al treilea la Wingspread (Wisconsin), în 1961 (vezi recenzia actelor, datorată prof. D. M. Pippidi, în această revistă, VII, 1965, p. 419—428; cf. și SCL, XIX, 1968, nr. 6, p. 642—648).